

Miro Dundić,¹ Bruno Ćurko²

¹ Hercegovačka 64, HR–21000 Split

² Sveučilište u Splitu, Filozofski fakultet, Poljička cesta 35, HR–21000 Split

¹ mdundic@ffst.hr, ² bcurko@ffst.hr

**Povezanost teorije kritičkog mišljenja
s promišljanjem o odgoju Erazma Roterdamskog**

Sažetak

Erazmo Roterdamski smatrao je da obrazovanje djece treba započeti u ranoj dobi. Da bismo što bolje razumjeli Erazmove teorije o odgoju, u članku se analizira Erazmov pojam eruditio, ali i ostali pojmovi kao što su: ratio, usus i philosophia. Ukazuje se na zanimljivu poveznicu koja se može povući između suvremenog pojma kritičkog mišljenja i Erazmova pojma eruditio. Isto tako, za razumijevanje Erazmova poimanja odgoja (ali i povezanosti njegove teorije sa suvremenim teorijama kritičkog mišljenja) analiziran je Erazmov opis karakteristika dobrog učitelja. Navedeni opis dobrog učitelja, u nekim aspektima, povezuje Erazma sa suvremenim teoretičarima (i praktičarima) kao što su John Dewey i Oscar Brenifier. Erazmo za rano uvježbavanje zaključivanja nudi basne, vježbe jezika i poslovice, kao što je slučaj i kod suvremenih teoretičara i praktičara kritičkog mišljenja te filozofije s djecom.

Ključne riječi

Erazmo Roterdamski, kritičko mišljenje, *eruditio*, obrazovanje, odgoj, učitelj, ratio, John Dewey, poslovice, filozofija

Uvod

Koncept kritičkog mišljenja u suvremenim se odgojno-obrazovnim sustavima često podrazumijeva dobrim i poželjnim, no nažalost, redovito se rabi kao samorazumljiv unatoč tome što se često pogrešno primjenjuje.¹ Potrebno je što bolje definirati kritičko mišljenje, ali i istražiti razvoj tog koncepta kroz povijest filozofije iz razloga što kritičko mišljenje ne može biti kritičko mišljenje bez filozofije. U svim ozbiljnijim pregledima razvoja kritičkog mišljenja istraživanje započinje sa sofistima i Sokratom, a završava istraživanjem suvremenih teoretičara i praktičara. U tom pregledu neizostavno je ime Erazma Roterdamskog. Da bismo istražili njegov utjecaj, potrebno je analizirati pojedina Erazmova djela i pokušati detektirati što je on već tada definirao, a danas je dio teorije kritičkog mišljenja. Isto tako potrebno je proučavati i njegovu kritičko promišljanje o društvu. Najznačajnije djelo u kojem piše o samom

1

Ovaj je rad izmijenjen i dopunjen završni rad Mira Dundića »Doprinos Erazma Roterdamskog teoriji kritičkog mišljenja«, obranjen-

nog u rujnu 2019. na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Splitu.

odgoju i obrazovanju djece je *De pueris ac libertariter instituendis* (1528.).² Uz to djelo, Erazmove teorije o odgoju mogu se istražiti i u njegovu djelu *Institutio principis Christiani* (1516.). Istražujući Erazmovu teoriju odgoja, može se uvidjeti kako njegova teorija odgoja u sebi sadržava tragove učenja za mišljenje, odnosno onoga što danas nazivamo kritičko mišljenje.

Erazmo o obrazovanju u ranoj dobi

U svom djelu *De pueris ac libertariter instituendis* (1528.) Erazmo Roterdamski iznosi svoja razmišljanja o načinima odgoja i obrazovanja djece. Erazmo je knjigu napisao kao uputu prijatelju kojega savjetuje o načinima kako pristupiti obrazovanju sina. Erazmo uviđa nužnost početka obrazovanja od rane dobi, podsjećajući na ono što su pisali John Dewey i Matthew Lipman petstotinjak godina kasnije. Na početku djela, Erazmo tvrdi da se

»... dijete mora voditi racionalnim učenjem dok je njegova pamet još uvijek neobuzdana, dok je mlado, dok mu je um fleksibilan i uporan. U zreloj dobi ne pamtimo tako dobro kao istine koje smo upijali u mladosti. Stoga vas molim da ostavite postrani sve lijene brbljavce koji vas uvjeravaju da je rano djetinjstvo neprikladno za disciplinu i trud koji zahtjeva studiji.«³

Da bi dodatno argumentirao navedenu tvrdnju dodaje:

»Prvo, na početku učenja se radi na memoriji, za što djeca imaju više upornosti. Sljedeće, da nam je priroda dala urođeni instinkt da tražimo znanje, može li biti prerano da poslušamo njezine molbe? Treće, nema nego nekoliko stvari o kojima uvelike saznajemo podučavanjem i trebamo ih dobro poznavati, a koje puno bolje možemo naučiti u mladosti. Mislim na elemente pisma, gramatike, fabula i priča kod antičkih pjesnika. Četvrto, s obzirom da djeca, a u tome se svi slažu, mogu naučiti manire, zašto ne bi mogli naučiti principe učenja? S obzirom da vidimo da se nečim moraju zabaviti što bi više odobrivali od učenja? Nije li mudrije zabavljati se satima literaturom, nego vidjeti ih da se zaokupljaju besciljnim sitnicama.«⁴

Vidljivo je kako Erazmo uočava potencijale za učenje kod djece u ranoj dobi. Teza je kako djeca mogu lakše pamtit i upućivanjem u neke metode ona bi puno efektivnije učila od ljudi u zreloj dobi. Utoliko Erazmo raspravlja protiv teze da »znanje koje se stekne tako rano je neznatne vrijednosti.«⁵ On odgovara da

»... ako dijete u ranom djetinjstvu usvoji korisne elemente, ono će ih slobodno u mladosti primijeniti za produbljivanje znanja i tako uštedjeti vrijeme. Osim toga, ako je zaokupljeno korisnim učenjem nužno će se sačuvati od nekih iskušenja koja dolaze u mladosti, jer će spoznati da ništa ne okupira um više od studija.«⁶

Tvrdnja podupire Erazmovu tezu o tome kako se sve što je naučeno u ranoj dobi može kasnije primjenjivati i produbljivati u bilo kojem životnom kontekstu. U svom djelu *Kršćanski vladar* također naglašava početak odgajanja i obrazovanja u ranoj dobi, on tvrdi

»... stoga odmah, kao što kažu, još od povoja, vladarevo otvoreno i jednostavno srce mora biti ispunjavano zdravim mislima. Nadalje, sjeme časti mora biti bačeno u oranicu dječje duše, koje će s vremenom i upotrebom polako rasti i sazrijevat i te jednom utvrđeno ostate u njemu čitav život. Ništa ne ostaje tako duboko i postojano kao ono što se usadi u prvim godinama. Kao što je kod svih nas vrlo veliku ulogu imao ono što smo tada primili, tako to kod vladara ima daleko veći značaj.«⁷

Dakle, ponovno naglašava važnost konteksta u kakvom se dijete odgaja i važnost ispunjenosti »zdravim mislima«. Osnovni preduvjet za postati dobar vladar, kao i dobar građanin, jest odgoj i obrazovanje koje počinje u ranoj dobi. Obrazovanje je jedna od ključnih komponenti čovjeka, za što Erazmo u duhu humanizma kaže »čovjek koji zanemaruje knjige nije uopće čovjek.«⁸

Povežemo li ovu tvrdnju s tvrdnjom utemeljitelja pokreta Filozofije za djecu Matthewa Lipmana – u kojoj je ustvrdio kako je teško sveučilišne studente naučiti kritički misliti – vidimo transhistorijsko slaganje oko toga da odgoj, uključujući i odgoj za mišljenje, treba započeti od rane dječje dobi. Zbog te spoznaje Lipman je pokrenuo Institut za unaprjeđenje filozofije za djecu, kao i prve programe kojima je cilj naučiti djecu kritički misliti. Po Lipmanovu mišljenju, filozofija je najfiniji instrument za usavršavanje procesa mišljenja i cilj je filozofije za djecu uvježbati ih za kreativno i kritičko mišljenje.⁹ Dakle, Erazmo i suvremeni teoretičari kritičkog mišljenja jednako vide prednosti u ranom početku učenja kod djece. Treba poticati njihovu znatiželju, ali također, treba ih podučiti principima učenja koji se temelje na logici kao formi mišljenja.

Erazmov pojam *eruditio*

Pojam *eruditio* ima važnu ulogu u Erazmovu razumijevanju odgoja i obrazovanja. Radi toga je potrebno posebno proučiti ovaj pojam i uvidjeti može li pojam *eruditio* u sebi sadržavati ono što se danas smatra kritičkim mišljenjem. *Hrvatska enciklopedija* erudiciju definira kao

»... (lat. *eruditio*), veliko opće i posebno znanje, učenost, naobrazba. – *Erudit* (lat. *eruditus*), čovjek velike naobrazbe, učenjak.«¹⁰

Taj bi pojam danas označavao osobu iznimnih intelektualnih sposobnosti koja djeluje isključivo u akademskoj sferi. S druge strane, Divkovićev rječnik nam kazuje kako imenica *eruditio*, *onis, f.* znači *nastava, obuka*, ali i *učenost, znanost*, a pridjev *eruditus* (particip od *erudio*) znači *naobražen, učen, pun znanja*. Treba specificirati što taj pojam znači kod Erazma Roterdamskog.¹¹

Erazmu je svrha obrazovanja poboljšanje društva, tj. poboljšavanje prilika u nekom društvu. Stanje se u društvu poboljšava ako pojedinci postaju pobožniji i ako se više posvećuju čitanju dobrih knjiga, jedino tako se čovjek može othrvati neznanju. Za njega nije religija jedino što može prosvjetliti čovjeka, svaki povod za promišljanje i potraga za višim motivom iz ove je pozicije pozitivna. Kao humanist smatra da klasična djela mogu također poslužiti toj svr-

2

Više o Erazmovoj teoriji o odgoju u: Leon-Ernest Halkin, *Erazmo i kršćanski humanizam*, preveo Vinko Grubišić, Kršćanska sadašnjost, Zagreb 2005., str. 97–103.

3

Desiderius Erasmus, *De pueris ac libertariter instituendis*, prema: William Harrison Woodward, *Desiderius Erasmus concerning the aim and method of education*, Cambridge University Press, Cambridge 1904., str. 180.

4

Ibid., str. 180–181.

5

Ibid., str. 181.

6

Ibid.

7

Erazmo Roterdamski, *Kršćanski vladar = Institutio principis Christiani*, preveo Hrvoje

Šugar, Nakladni zavod Globus, Zagreb 2011., str. 89.

8

D. Erasmus, *De pueris ac libertariter instituendis*, prema: W. H. Woodward, *Desiderius Erasmus concerning the aim and method of education*, str. 181.

9

Bruno Ćurko, *Kritičko mišljenje u nastavi filozofije, logike i etike*, Hrvatsko filozofsko društvo, Zagreb 2017., str. 175–176.

10

»Erudicija«, *Hrvatska enciklopedija*. Dostupno na: <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=18330> (pristupljeno 9. 8. 2019.).

11

Mirko Divković, *Latinsko-hrvatski rječnik*, Dunja d.o.o., Bjelovar 2006., str. 362.

si. Iz toga proizlazi da sve što oplemenjuje pojedinca, u ovom slučaju religija i obrazovanje u najširem smislu, poboljšava socijalni red, što je glavni cilj.¹² Ovdje je ključno naglasiti važnost svakog pojedinca koji sudjeluje u razvijanju nekog društva i sada treba promotriti kako Erazmo promatra pojedinca i koji su njegovi potencijali za obrazovanje. Čovjekova priroda ima tri ključna aspekta, a to su fizička sprema, um i duh (duša). Erazmo fizičku spremu promatra kao podređenu umu i duhu zato što smatra da pretjerana posvećenost tom aspektu ljudske prirode, u ovom smislu bavljenje sportom i rukovanje s oružjem, može biti prepreka za razvijanje intelektualnih sposobnosti. Dolazi do takvog zaključka tako što je promatrao društva zemljoposjednika u feudalnim društvima u Njemačkoj.¹³ Nije ovdje riječ o tome da Erazmo odbacuje bilo kakve fizičke aktivnosti, već se radi o tome da treba održavati zdrav život, ali samo kao preduvjet za razvijanje intelektualnog.

Druga dva aspekta ljudske osobnosti su um i duh, koje shvaća isključivo kao intelektualne sposobnosti. *Intellectus* kao aspekt ljudske prirode u kojem je smješten *ratio* čini glavnu razliku između ljudi i ostalih živih bića.¹⁴ Ovdje vidimo klasični prikaz ljudske prirode i veliki utjecaj antike na misao Erazma. U podučavanju i razvijanju intelektualnih sposobnosti kod učenika, učitelji ne bi trebali zanemariti religiozni instinkt. On čak smatra da religioznost i intelekt ne postoje jedan nezavisno od drugoga. Glavni je produkt intelektualnog rada *philosophia* i ona u sebi obuhvaća znanje, ponašanje i religioznost. *Philosophia* je, dakle, mudrost primijenjena u životu, a nasuprot njoj stoji *stultitia* (ludost) koja označava neznanje koje se primjenjuje u životu.¹⁵ Dakle, čovjekovo djelovanje ili promišljanje može završiti kao *philosophia* ili *stultitia*.

Po mišljenju Erazma, postoje tri aspekta mentalnih aktivnosti kod čovjeka, a to su *natura*, *ratio* i *usus*. *Natura* označava moralni i intelektualni kapacitet. *Ratio* je dar promišljanja, prosuđivanja izvanjskih znanja – u obrazovanju je to odnos prosvjetljenog prosuđivanja učitelja koji podučava i aktivnog razmišljanja učenika koji to pokušava razumjeti. *Usus* označava praktičnu primjenu znanja u školi.¹⁶ Zadržat ćemo se na pojmu *ratio* koji bi označavao vrstu sortiranja informacija u našem umu, ali uključuje razumijevanje i spoznaju logičkih principa i shvaćanje dobivena znanja i informacije. Zanimljivo je uvidjeti da je najvažniji aspekt obrazovanja odnos učitelja i učenika te težnja za razumijevanjem neke materije. Upravo ovim pojmom Erazmo obuhvaća mogućnost ljudskog razmišljanja u najširem smislu. *Ratio* je za njega glavna oznaka ljudskosti, on kaže:

»... čovjek koji je u staro doba živio u šumi, upravljao pukim potrebama i željama svoje prirode, vođen bez zakona, bez poretka u zajednici, treba se prije smatrati divlja zvijer nego čovjek. Za razum (*ratio*), znak čovječnosti, nema mjesta ako je sve određeno nagonom. Neupitno je da je čovjek koji nije poučen razumom u filozofiji i racionalnom učenju stvorenje niže od zvijeri.«¹⁷

Woodward kaže da *eruditio* ili *sapientia* za Erazma označava »učenje u primjeni«, tj. »upotrebljivo učenje« (*learning in use*), ili »mudrost interpretirana za život« (*wisdom interpreted for living*).¹⁸ Dakle, erudicija stoji između rācija i filozofije. Označava korištenje logičkih principa u promišljanju o svakodnevnom i životnim stvarima, tj. zahtjeva se praktična primjena znanja koje steknemo obrazovanjem. Erazmo humanistički vjeruje da će se boljim obrazovanjem postići bolje društvo, što bi značilo da će više ljudi početi primjenjivati znanja koja su stekla u obrazovnim institucijama. Stoga, Erazmov pojam *eruditio* možemo povezati s kritičkim mišljenjem.

Možemo tvrditi kako Deweyjevu krilaticu »učenje za mišljenje« (*learning to think*) u Erazmovoju verziji možemo navesti kao »učenje kako koristiti mišljenje«. Opet se možemo pitati jesu li te dvije krilatice istoga značenja? Značenje je

vrlo slično, no moramo razumijevati kako su razlike najvjerojatnije uzrokovane različitim povijesnim okolnostima. Zanimljivo je uočiti i razliku između Erazmova i današnjeg poimanja erudicije. Ovdje erudicija ima opširnije značenje, tj. odnosi se na svakodnevnu primjenu znanja u različitim situacijama. Tu je opet očita sličnost sa suvremenim teorijama kritičkog mišljenja jer obje teorije pretendiraju na primjenu logičkih principa van samog obrazovanja i znanosti.

Karakteristike dobrog učitelja

Za Erazma postoje tri faktora koja određuju napredak u obrazovanju, a to su *natura* ili čovjekova priroda, *training* i *praksa*. Pod pojmom *natura* on označava kapacitet za učenje, *training* označava primjenu naučenih instrukcija, a *praksa* označava vježbu i primjenu znanja, koja su sada ugrađena u našu prirodu (*natura*), u vlastitim aktivnostima.¹⁹ Navedeno se može razumjeti kao općeniti model tijeka obrazovanja, tj. kako dolazi do primjene stečenih znanja. Erazmo uviđa da iskustvo ne može biti primarni način stjecanja znanja:

»... oni griješe, dakle, kad kažu da se mudrost stječe odradivanjem poslova i kontaktima u životu, bez pomoći učenja filozofije (...) Percepcija filozofije – kao znanja primijenjenog u životu da je, takoreći, kao oči uma, i prosvjećivanje naše svijesti što treba činiti i što ne treba činiti. Dugo i mnogobrojno iskustvo je, bez sumnje, veliki dobitak, ali samo onima koji su učenom mudrošću stekli inteligentnu i informiranu prosudbu.«²⁰

Dalje navodi primjere zašto iskustvo nije dovoljno za stjecanje znanja pa kaže:

»... vaš sin se medicinski obrazuje. Hoćete li mu dopustiti da se osloni na metodu 'iskustva' s obzirom da treba naučiti razlikovati otrove i lijekove? (...) Nesretno je obrazovanje kada učite pomorca osnovama navigacije pomoću brodoloma: ili vladara ispravnom načinu vladanja pomoću revolucija, invazija i pokolja.«²¹

Glavni njegov primjer nužnosti teoretskog obrazovanja prije ikakvog iskustva u vladanju je Filip Makedonski koji je dao Aristotelu da podučava Aleksandra Velikog.²² On ističe važnost teoretskog obrazovanja koje treba prethoditi iskustvu, ali treba i povezati teoretsko znanje sa samim iskustvom.

Promatrajući životinjski svijet, Erazmo uviđa da je prva lekciju koje nauči svako živo biće očuvanje života i izbjegavanje boli i uništenja. To znači da svako biće treba djelovati u skladu sa svojom prirodom. Tu dolazi do pitanja

12

Usp. W. H. Woodward, *Desiderius Erasmus concerning the aim and method of education*, str. 73–74.

13

Ibid., str. 77.

14

Ibid., str. 78.

15

Ibid.

16

Ibid., str. 79–80.

17

D. Erasmus, *De pueris ac libertariter instituendis*, prema: W. H. Woodward, *Desiderius Erasmus concerning the aim and method of education*, str. 186.

18

Usp. W. H. Woodward, *Desiderius Erasmus concerning the aim and method of education*, str. 78.

19

D. Erasmus, *De pueris ac libertariter instituendis*, prema: W. H. Woodward, *Desiderius Erasmus concerning the aim and method of education*, str. 191.

20

Ibid., str. 191.

21

Ibid., str. 192.

22

Ibid.

prema čemu se čovjek treba upravljati? Po mišljenju Erazma, jedino čemu čovjek treba težiti je razum. To što čovjeku nanosi bol i dovodi do uništenja je ludost koja je suprotna razumu.²³ Dakle, čovjekova se priroda treba usmjeravati prema razumu, tj. prema stjecanju znanja koje se temelji na logičkim principima. Kao što je već navedeno, samo iskustvo nam ne može dati znanja, već trebamo početi s teoretskim podučavanjem. U tome važnu ulogu ima figura učitelja i Erazmo raspravlja kakve karakteristike ta osoba treba imati. Uloga je učitelja ključna zato što se bez dobrog učitelja ne može steći potrebna znanja koja bi kasnije trebali primjenjivati u sklopu vlastite filozofije kao primjene mudrosti u životu. Erazmo zamjera roditeljima svog doba nepažnju prilikom odabira učitelja za djecu, također i to što kasnije za loše osobine njihove djece krive prirodu.²⁴ Dakle, očito se u ovom dobu nije smatralo toliko važnim obrazovanje djece jer Erazmo inzistira na tome kako su roditelji nemarni u ovom pogledu.

Woodward navodi kako za Erazma dobar učitelj treba biti samopouzdan, voditi aktivan život. Zanimljivo je da on traži formalno obrazovane učitelje koji trebaju imati jako dobre kvalifikacije. Jedna je od ključnih stvari koju dobar učitelj treba ispunjavati poznavanje starogrčkog i latinskog jezika što manifestira razinu erudicije kod učitelja i to je preduvjet za stjecanje bilo kakvih znanja u obrazovanju. Glavna je vještina koju dobar učitelj treba razvijati pobuđivanje interesa za neku disciplinu. Također, naglašava da nikada mentor ne smije vlastite želje i interese projicirati na učenika, nego sve pokušati prilagođavati učenikovom interesu i dobi u kojoj se učenik nalazi.²⁵

»Učitelj će biti razborit u motrenju kako prirodnih sklonosti, tako individualnosti, u ranoj dobi života djeteta, s obzirom da će najlakše učiti stvari koje mu odgovaraju.«²⁶

Učitelj je ključna osoba u razvoju mišljenja neke osobe jer donekle usmjerava njegov interes u ranoj dobi te bi trebao moći dobro procijeniti za što je neka osoba talentirana. Važno je istaknuti koji je zapravo cilj učitelja u obrazovanju djece:

»... pod ljudskom prirodom (*natura*) mislimo, kao pravilo, koje je zajedničko svim ljudima kao takvima: karakteristika nam je, naime, biti vođen razumom. Ali možemo pod tim misliti nešto manje opširno od ovoga: karakteristike svojstvene svakoj osobnosti, koje možemo zvati individualnost. Zato jedno dijete pokaže urođenu sklonost prema matematici, neko prema božanstvu, neko prema retorici ili poeziji, neko prema ratu.«²⁷

Ovdje iznosi svoje viđenje univerzalnog i partikularnog čovjeka. Zadaća je učitelja navesti dijete da vodi svoj život razumom pomoću logičkih principa te da te principe primjenjuje u različite discipline i različite situacije. Kada opisuje kakav bi trebao biti učitelj vladara, Erazmo citira Seneku i kaže:

»Odogojitelj budućeg vladar mora biti takav – kao što je to elegantno rekao Seneka – da zna ukoriti bez psovanja i davati pohvale bez laskanja, pa ga onaj [učenik] poštuje zbog principijelnog života i voli zbog njegove dobrote.«²⁸

Kao i kod većine renesansnih mislioca, veliki je utjecaj antičkih autora na Erazmovu misao.

Kada govori o logici u obrazovanju, navodi kako je ona velika pomoć u razumijevanju i sastavljanju gradiva u jednu cjelinu te kaže kako ne bi podučavao nekoga tko bi držao da su osnovna logička pravila nebitna. No istovremeno kaže kako ne bi učenike podučavao dijalektičkim (logičkim) »žongliranjima«.²⁹ Zanimljiva je ova Erazmova tvrdnja. Suvremeni teoretičari i zagovaratelji kritičkog mišljenja se, kao i većina teoretičara filozofije s djecom, slažu da je za razvoj kritičkog mišljenja od krucijalne važnosti

formalna i neformalna logika. Odnosno, mi djecu učimo filozofirati, a osnove svakog kvalitetnog filozofiranja su logička pravila. »Vještine mišljenja uključuju primjenu načela logike«, iako se »principi moderne logike preuzimaju iz obična jezika i smatraju se kao čisto formalna načela, bez sadržaja«. ³⁰ Dakle, formalna logika nam daje forme, a neformalna logika, koju preuzimamo iz tradicije retorike, umeće sadržaj u formu. Kako zaključuje Johnson:

»U svom eseju iz 1988. godine, Johnson i Blair definirali su neformalnu logiku kao: 'Normativan studij argumenta. To je ono područje logike koje teži razvijati standarde, kriterije i procedure za interpretaciju, procjenu i izgradnju argumenata i argumentacija koje se koriste u prirodnom jeziku.' Dakle, neformalna logika je logika argumentacije koja se razlikuje od formalne logike kao logike implikacije, dedukcije i zaključaka.« ³¹

Lipman u drugom izdanju djela *Thinking in Education* iz 1993. godine uvodi nekoliko novih tema od kojih je jedna neformalne logičke pogreške. ³²

Isto tako, većina suvremenih teoretičara kritičkog mišljenja i filozofije s djecom složila bi se da onaj koji podučava kritičko mišljenje treba dobro poznavati pravila formalne i neformalne logike, ali tim pravilima se ne podučavaju sami učenici. Čini se kako se ovaj stav suvremenih teoretičara kritičkog mišljenja i filozofije s djecom u potpunosti slaže s Erazmovim. Zahtjevnost posla odgoja, a samim time i 'učenja za mišljenje' leži u tome što svaki učenik dolazi sa svojom individualnošću u proces obrazovanja i svakome treba ukazati na primjenu kritičkog mišljenja u području njegova interesa.

Odnos iskustva i teoretskog znanja Erazmo promatra iz drugog kuta, za razliku od Deweyja i s obzirom na kontekst svoga vremena. Erazmo i Dewey jednako smatraju da znanje i iskustvo trebaju biti povezani. Ipak, Erazmo smatra da praktičnom iskustvu treba prethoditi teoretsko znanje, dok John Dewey smatra da podsjećanjem učenika na empirijska iskustva van škole poboljšavaju se rezultati učenja.

Erazmove teze o tome kakav bi trebao biti dobar učitelj mogli bismo povezati s teorijama Oscara Brenifiera. Njegova se metoda poduke kritičkog mišljenja naziva »sokratovska metoda« i sastoji se od toga da učitelj vodi raspravu te ukazuje djeci na logičke pogreške u zaključivanju. ³³ Tako se još naziva jer je

23

Ibid.

24

Ibid., str. 193.

25

Usp. W. H. Woodward, *Desiderius Erasmus concerning the aim and method of education*, str. 93.

26

D. Erasmus, *De pueris ac libertariter institutis*, prema: W. H. Woodward, *Desiderius Erasmus concerning the aim and method of education*, str. 196.

27

Ibid., str. 195–196.

28

E. Rotterdamski, *Kršćanski vladar*, str. 93.

29

W. H. Woodward, *Desiderius Erasmus concerning the aim and method of education*, str. 133.

30

William Hughes, *Critical Thinking: An Introduction to the Basic Skills*, Broadview Press, Toronto 2000., str. 20.

31

Ralph H. Johnson, »Critical Reasoning and Informal Logic«, u: Richard A. Talaska (ur.), *Critical Reasoning in Contemporary Culture*, State University of New York Press, New York 1992., str. 77–78.

32

Usp. Matthew Lipman, *Thinking in Education*, Cambridge University Press, Cambridge 2003., poglavlja: »The emergence of informal logic« (str. 40–42) i »Critical thinking and informal fallacies« (str. 230–242).

33

Usp. B. Ćurko, *Kritičko mišljenje u nastavi filozofije, logike i etike*, str. 212.

usmjerena na ‘porađanje’ znanja uz pomoć logičkih interpretacija te pronalaznje logički nekonzistentnih zaključaka kod pojedinca. Slično mišljenje – o važnosti učitelja kao facilitatora i poticatelja na mišljenje – Erazmo preuzima od Seneke. Globalno, ovdje se može povezati Sokrata, Erazma i Brenifiera, naravno s dozom razumijevanja za dob i mogućnosti učenika.

Početak upotrebe kritičkog mišljenja

Za početak bilo kakvog obrazovnog procesa ključno je poznavanje i uvježbavanje jezika, na čemu Erazmo inzistira s obzirom na to da i piše mnoga djela o tome kako podučavati latinski jezik. Za njega je jezik, pogotovo latinski, najvažniji preduvjet za bilo kakvo obrazovanje. Erazmo kaže:

»... glavno mjesto [u početku obrazovanja] dajem vježbanju jezika, što je veliki zadatak i za odrasle.«³⁴

Uzmemo li tvrdnju iz predmetnog kurikulumu za latinski jezik (2019.) u kojem stoji »[s]truktura latinskog jezika – vrste glasova, deklinacije, komparacije, konjugacije pa razne rečenične konstrukcije polako zauzimaju svoje mjesto i zajedno stvaraju logički red u umu mladog čovjeka«,³⁵ uočljivo je kako su pojedine Erazmove teze, a vezane uz kritičko i logičko mišljenje, i danas aktualne.

Kao glavni povod za razmišljanje općenito, ali i za kritičko mišljenje Erazmo navodi basne i kaže:

»Za pomoć u ovom učenju može li išta biti prilagođenije sposobnostima mladih od čitanja antičkih basni? Zbog privlačnosti njihovog šarma, dobre su kao vodič za praktično mišljenje, te služe kao izvor vokabulara. Nema ništa što dječak radije sluša od Ezopovih basni, koje ispod površine ugodne priče, uče mlade esenciji filozofije.«³⁶

Za njega su basne idealan povod za razmišljanje i upotrebu našeg misaonog aparata upravo radi razmišljanja i utvrđivanja pouka koje stoje na kraju svake basne. Možemo reći da Erazmo upućuje na vježbanje kritičkog mišljenja preko basni jer ih označava kao vodič za praktično mišljenje i izvor dobrog vokabulara.³⁷ Treba uočiti kako Erazmo traži način kako zaintrigirati mlade da počnu s razvijanjem vlastitog mišljenja, tj. da počnu upotrebljavati logičke principe u svojem mišljenju. Dakako, trebao je pronaći nešto što će u sebi imati povoda za kritičko promišljanje, ali opet da ne bude samo znanstveni ili filozofski tekst koji je mladima u toj dobi preapstraktan i kao rješenje on ovdje nudi basne koje se i danas koriste na radionicama za kritičko mišljenje s djecom.

Još jedan povod za kritičko mišljenje kod Erazma možemo naći u njegovu djelu *Adagia*.³⁸ U tom su djelu objavljene stare poslovice koje je Erazmo skupljao tijekom svog djelovanja. To djelo doživjelo je nekoliko izdanja, a zadnje izdanje sadržava oko četiri tisuće poslovice. Glavna je svrha ovog djela bila da njegovi učenici pomoću poslovice mogu bolje ukrasiti vlastite tekstove, ali je inzistirao i na tome da one služe kao vodič za život i za razumijevanje antičkih autora.³⁹ Peter Mack ukratko opisuje Erazmov rad u ovom djelu:

»Na početku zapisa svake poslovice Erazmo uvijek navede ime poslovice i daje objašnjenje njezina značenja. Uobičajeno dodaje nekoliko primjera klasične književnosti da pokaže gdje i kako su se koristile poslovice. Ponekad potkrjepljuje svoja objašnjenja s citatima. U sadržajnijim zapisima izvodi moralne i političke poruke poslovice ili u glavnim crtama iznosi njihovu povijest i daje savjete na koji ih je način najbolje koristiti.«⁴⁰

Neke od poslovice mogu poslužiti kao početna teza o kojoj se može kritički razmišljati, s obzirom na to da Erazmo uz neke poslovice iznosi vlastite mi-

sli o nekim pitanjima. Najbolji je primjer njegova analiza poslovice *Dulce bellum inexpertis* (»Rat je drag samo onima koji ga nisu iskusili.«), u kojoj on radi usporedbu između rata i čovjeka te zaključuje da je čovjek prirodno nenaoružan i kao takav ne bi trebao tako često voditi ratove kao što je to slučaj.⁴¹ Ono što je nama u okviru ovoga rada najinteresantnije je korištenje poslovice u argumentiranju. Erazmo je smatrao da poslovice mogu poslužiti u argumentaciji i u uvođenju humora u tekst.⁴² Ideja mu je bila da se pomoću poslovice može poboljšati stil pisanja i bolje razumjeti antičke pisce koji su mahom koristili poslovice, ali i poboljšati argumentaciju i moglo bi se reći da ih je najbolje upotrebljavati kao potporu vlastitoj poanti ili zaključku. Također, samo poznavanje poslovice obogaćuje naš vokabular, što pomaže u razvijanju našeg mišljenja.

Ovdje treba navesti knjigu Darka Polška *Erazmove poslovice i cargo kultovi novoga doba*, gdje on u prvom poglavlju analizira moderne pojave kroz prizmu basni, među ostalim, navodeći basne i poslovice koje je analizirao i sam Erazmo.⁴³ Tu vidimo kako nam i danas može poslužiti Erazmov pristup početka učenja za mišljenje pomoću basni i poslovice jer ih u ovom djelu autor pokušava primijeniti na današnje događaje i teorije.

Iz ovoga je vidljiv Erazmov doprinos u pogledu podučavanja i razvijanja praktičkog, tj. kritičkog mišljenja kod djece. Značajan je njegov uvid da treba pronaći teme i način kako približiti filozofske rasprave djeci i mladima, što se i danas radi pomoću priča i basni koje služe za početak rasprave na radionicama kritičkog mišljenja za djecu. Ne treba zanemariti i njegov doprinos u pogledu razvijanja jezika, vokabulara i argumentacije kod učenika, tj. djece, što se i danas smatra jednim od ishoda radionica za kritičko mišljenje. Kao primjer možemo navesti jedan od ciljeva filozofije s djecom kojeg definira Michael Tozzi:

»Uvježbavanjem jezika i govora, općenito komunikacije – verbaliziranjem vlastitih promišljanja, kod djece se razvijaju kognitivne socio-lingvističke sposobnosti. Radeći na razvoju svoje misli, djeca rade na potrebi za preciznostima u jeziku.«⁴⁴

34

D. Erasmus, *De pueris ac libertariter institutis*, prema: W. H. Woodward, *Desiderius Erasmus concerning the aim and method of education*, str. 212.

35

»Odluka o donošenju kurikulumu za nastavni predmet latinski jezik za osnovne škole i gimnazije u republici hrvatskoj«, *Narodne Novine 7/2019*. Dostupno na: https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2019_01_7_143.html (pristupljeno 9. 8. 2019.).

36

D. Erasmus, *De pueris ac libertariter institutis*, prema: W. H. Woodward, *Desiderius Erasmus concerning the aim and method of education*, str. 212.

37

B. Ćurko, *Kritičko mišljenje u nastavi filozofije, logike i etike*, str. 33.

38

Adagia je zbirka grčkih i latinskih izreka, koju je sastavio Erazmo Roterdamski. Prvo izdanje, pod nazivom *Collectanea Adagiorum*, objavljeno je u Parizu 1500. godine s oko osam stotina poslovice. Posljednje izdanje 1536. sadržava 4151 poslovice.

39

Usp. Peter Mack, *A History of Renaissance Rhetoric 1380 – 1620*, Oxford University Press, New York 2011., str. 77–78.

40

Ibid., str. 79.

41

Ibid. 79–80.

42

Ibid., str. 79.

43

Usp. Darko Polšek, *Erazmove poslovice i cargo kultovi novoga doba*, Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Zagreb 2016., str. 19–64.

44

Zaključak

Promatramo li razvoj kritičkog mišljenja kroz povijest filozofije, Erazmo Roterdamski neizostavna je figura. Tragove Erazmova utjecaja možemo uočiti i kroz njegovu teoriju pojma *eruditio* koji možemo promatrati kroz prizmu današnjeg poimanja kritičkog mišljenja. Kako tvrdi Woodward, *eruditio* označava »upotrebljivo učenje« te možemo zaključiti kako se kroz *eruditio* traži od obrazovanih ljudi primjenu tih znanja i u praktičnom životu, što možemo povezati s kritičkim mišljenjem jer i ono želi imati primjenu van akademskog rada. Uz ono što mi danas smatramo tradicionalnim predmetima učenja u školama, Erazmo traži od učitelja da podučava svakog učenika što više individualno može, tj. učitelj treba ukazivati na praktičnu primjenu znanja baziranih na logičkim principima u području u kojem se učenik želi dalje razvijati. Inzistira Erazmo na tome da se uzme u obzir dob i kapaciteti učenika. Može ga se dovesti u svezu s kritičkim mišljenjem zbog njegova stava da učitelj treba ukazivati na greške učenika u trenucima kada učenik pokazuje nekonzistentnost. To podsjeća na suvremene teorije Oscara Brenifiera. John Dewey, nadalje, zagovara povezanost teoretskog znanja i iskustva slično Erazmu.

Kao autor koji je promišljao o elementima odgoja koji se danas vežu uz kritičko mišljenje, Erazmo je tražio s čime započeti sam proces razvijanja mišljenja. Za početak predlaže basne, pomoću kojih se počinje razmišljati preispitivanjem njihovih pouka. Smatra da je ključno za razvoj samog mišljenja uvježbavanje jezika, što je jedan od traženih ishoda suvremenih radionica filozofije s djecom. Preko poslovice koje objavljuje u svom djelu *Adagia* daje sredstvo za bolju argumentaciju i zaključivanje te povećava vokabular. Erazmo Roterdamski nije teoretizirao o kritičkom mišljenju, ali je moguće kroz njegove stavove o odgoju i obrazovanju locirati sličnosti s nekim suvremenim tezama u teoriji kritičkog mišljenja.

Miro Dundić, Bruno Ćurko

Connection of Critical Thinking Theory with Erasmus Roterodamus's Thoughts about Education

Abstract

Desiderius Erasmus considered that the education of children has to start at an early age. To get a better understanding of Erasmus' theories about the education, this paper analyses the use of his term eruditio, but also the use of terms such as ratio, usus and philosophia. The aim is to point out the interesting link between the contemporary understanding of critical thinking and Erasmus' concept of eruditio. Furthermore, for a better understanding of his perception of education (but also of the connection of his theory with contemporary theories of critical thinking), we analyse Erasmus' description of characteristics of a good teacher. Here mentioned description of a good teacher, in some aspects, link Erasmus with contemporary theorists (and practitioners) such as John Dewey and Oscar Brenifier. As early training and practice for the development of a proper inference, Erasmus suggests fables, language exercises and proverbs, which is similar to what contemporary theorists and practitioners of critical thinking and philosophy with children do.

Key words

Desiderius Erasmus, critical thinking, *eruditio*, education, upbringing, teacher, *ratio*, John Dewey, proverbs, philosophy